

Mozaikok a konzervatív természetfelfogásból: Carl Schmitt példája¹

PONGRÁCZ ALEX²

Jelen tanulmány célja, hogy a Fenntartható államkormányzás és innovatív közszolgáltatások elnevezésű TKP-s kutatási alprojekt égisze alatt a napjainkban egyre akutabbá váló klíma- és ökológiai válság államelméleti és politikai filozófiai szempontból is releváns kérdését a természettel kapcsolatos konzervatív felfogás³ egy példájára, Carl Schmitt munkásságára koncentrálni járja körül. Érdemes kiemelni, hogy Schmitt nem fejtett ki explicit természetfelfogást, így arra csak a különböző írásaiban elszórt „gondolatmagvakból” következtethetünk.

Kulcsszavak: Carl Schmitt, természetfelfogás, klímaváltozás

Mosaics from the Conservative View of Nature: The Example of Carl Schmitt

The aim of the present paper is to explore, under the auspices of the TKP research sub-project on Sustainable Governance and Innovative Public Services, the increasingly acute climate and ecological crisis of today, a question of relevance for state theory and political philosophy, by focusing on the work of Carl Schmitt, an example of a conservative view of nature. It is worth pointing out that Schmitt did not develop an explicit conception of nature, so that we can only infer it from the ‘kernels of thought’ scattered throughout his various writings.

Keywords: Carl Schmitt, concept of nature, climate change

- 1 A TKP2021-NKTA-51 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.
- 2 Adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék, e-mail: Pongracz.Alex@uni-nke.hu
- 3 Ennek bővebb elemzésére lásd Pongrácz Alex: „Mert szeretjük a Földünket”. A természettel kapcsolatos felfogás konzervatív olvasata(i). In Koltay András – Gellér Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 527–536.

1. A technikai szemléletmód diadala és annak következményei

Az emberiség – legalábbis a jungi interpretáció szerint – a Földdel, e „jelentésadó és jelentéshordozó, élő struktúrával”⁴ eredendően függőségi viszonyban állt, de legalábbis egyfajta vallásos jellegű tisztelet kötötte hozzá. Ezt korántsem tekinthetjük véletlennek, hiszen a földlakó ember mint olyan nemcsak a horizontját, de a tartását, a mozgását, az alakját és a magasságát is a Földtől nyerte. „Ezért nevezi a Földet, amelyen él, csillagnak, noha köztudott, hogy a bolygó háromnegyed részben víz, és csak egynegyed részben szilárd szárazföld.”⁵ Egyes meglátások szerint a civilizáció keletkezésének is egyenesen azt a momentumot tekinthetjük, amikor az ember egyfajta vallásos imádattal fordult a kövek, a növények, a fák és az állatok felé, majd azokból később totemeket alkotott; később pedig a halottakat és az ősokeket, majd a természeti jelenségeket és az égitesteket emelte isteni rangra.⁶ A politeista vallásokban aztán az istenek természeti elemekhez kapcsolódtak, sőt egyes esetekben kifejezett állatalakban jelentek meg.⁷ Carl Gustav Jung szerint viszont amiatt, hogy az ember a Föld meghódítójává kíván(t) válni, eltávolodott az őt a Földhöz kötő tudattalan lelki kapocstól, ezáltal pedig a történeti meghatározottságától is, ami végül óhatatlanul gyökértelenséghez vezet(ett). „Ez a veszély fenyegeti [az] idegen földek meghódítóját, de magát az egyént is, ha valamilyen -izmus előidézte egyoldalúság következtében elveszíti az összefüggést lényének [...] földszerű ősokéval” – figyelmeztetett.⁸

A nyugati világképet Francis Bacon tevékenységétől kezdődően hosszú évszázadokon keresztül uralta a racionalizmus – utólag panglossinak bizonyuló – optimista légköre, amely – a végtelen fejlődés dogmájának megfelelően – azt hirdette, hogy a természet az ember igájába hajtható és legyőzhető.⁹ Az univerzum vak, esetleges erői e világkép mentén egyre inkább megszelídíthetőnek kezdtek tűnni, talán először

-
- 4 Carl Schmitt e meghatározását idézi: Derekas Győző: Carl Schmitt történelemfilozófiája és a nagytérrend-elmélet. In Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2021. 24. Schmitt *A Föld nomosza* lapjain arra a misztikus jelentéstartalomra is utal, amely szerint a Föld „a jog anyja”, *justissima tellus*, amely háromféle relációban áll a joggal: 1. magában hordja azt a jogot, amely a munka fizetségéhez kapcsolódik; 2. szilárd határvonalként mutatkozik meg; 3. magán viseli a rend nyilvános bélyegét. Lásd Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York, Telos Press Publishing, 2006. 42. [Kiss Lajos András fordítása nyomán. Vö. Kiss Lajos András: Alekszandr Dugin politika- és államelmélete – egy multipoláris világrend víziója. *Pro Publico Bono*, (2018), 3. 24–25.]
- 5 Carl Schmitt: *Land and Sea*. Washington, DC, Plutarch Press, 1997. 1.
- 6 Makkai János: *Politika-isten rabságában*. Budapest, Hornyánszky Viktor Rt., 1943. 363.
- 7 Francesco Giubilei: *A természet megőrzése. Miért fontos a környezetvédelem a konzervatív jobboldal számára?* Ford. Horváth Csaba. Budapest, MCC Press, 2022. 183.
- 8 Carl Gustav Jung: Föld és lélek. Ford. Boda László. In Hamvas Béla (szerk.): *Európai műhely*. I. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár – Pécsi Szikra Nyomda, 1990. 118., 141.
- 9 Artikuláltabb megfogalmazásban: „Nyerje csak vissza az emberiség a maga jogát a természet felett, mely őt isteni adományozás folytán megilleti; adassék meg neki a hatalom: használatát majd a józan ész és tiszta vallás fogja igazgatni.” Francis Bacon: *A Novum Organum első része*. Ford. Balogh Ármin. Budapest, Franklin-Társulat, 1885. 111.

akkor, amikor a bálnavadászok egy „új tétnézőpont első képviselőiként” a világten-ger veszélyeivel dacolva egyre mélyebbre és mélyebbre hatoltak az óceánok terében.¹⁰ A „prométheuszi önarrogáció” térnyerésének eredményeként egy olyan „evolúciós hitvallás” jutott kifejezésre, amely szerint az ember egy biológiai értelemben rendkívül gyenge és rászoruló lény, aki azonban a technológia és a tudomány segítségével egy olyan világot képes magának teremteni, amelyben ő a „legerősebb, sőt az egyetlen lény”. Ez az „önmegszállási törekvés” Schmitt szerint a kollektív és a privát önmegváltás kísérleteinek szintjén egyaránt jellemezi az emberiséget.¹¹ Az Antikrisztus látszólagos omnipotenciáját Schmitt szerint éppen az biztosította, hogy a „baljós varázsló újratemtette a világot, megváltoztatta a Föld arculatát és leigázta a természetet”; az emberek pedig a kényelemtől és a „mesés hatásoktól” hajtva hagyják, hogy az Antikrisztus becsapja őket. „A természet látszólag legyőzött, a Biztonság kora virrad; [...] ügyes előrelátás és tervezés lép a Gondviselés helyébe”, ekként az – tudniillik a Gondviselés – olyanná degradálódik, mint akármelyik intézmény.¹²

A racionalista-felvilágosult, technikai-tudományos megközelítés Schmitt szerint számtalan negatív következménnyel járt. Kialakult egy olyan szellemi alkat, „amely a termelésben és a fogyasztásban találja meg az emberi létezés központi kategóriáit”.¹³ Az angolok által végrehajtott 16. századi térforradalmat követően az angolszász világ támaszpontokban és forgalmi útvonalakban kezdett gondolkodni. „Ami a más népek számára Föld/talaj és szülőhaza volt, az számukra pusztán hátországnak tűnt. A »kontinentális« szó [az ő fogalomkészletükben] a visszamaradottsággal volt egyenlő, az itt élő népesség pedig »backward people«-nek [»visszamaradott népességnek«] számított.”¹⁴ A „technikai” a 19. századra még szorosabb szimbiózisba került a „gazdaságival”, az „indusztrializmus” képét öltve magára, az újabb és újabb találmányok „roppant szuggesztíójának hatása alatt” életre galvanizálva a technikai haladás vallását. E vallás számára „minden más probléma, éppen a technikai haladás révén magától oldódik meg. Az iparosodott országok nagy tömegei számára ez a hit evidens és magától értetődő volt”.¹⁵ A „mágikus jellegű technicizmus” világa¹⁶ ettől kezdődően sokak szemében pusztán a „vad, barbár”, a civilizáció (állítólagos) jótékony hatásaitól

10 Bővebben lásd Derekas Győző: A császár és a vademberek. Az ember képe Carl Schmitt Land und Meer-jében. *Themis*, (2022), 1. 65–98.

11 Idézi: Heinrich Meier: *The Lesson of Carl Schmitt. Four Chapters on the Distinction between Political Theology and Political Philosophy*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 2011. 6.

12 Carl Schmitt: *Theodor Däublers „Nordlicht”. Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes*. München, Georg Müller, 1916. 65–66.

13 Carl Schmitt: A semlegesítődések és depolitizálódások korszaka. Ford. Cs. Kiss Lajos. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott állam- és politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 59.

14 Carl Schmitt: Behemoth, Leviathan und Greif. Vom Wandel der Herrschaftsformen. In Carl Schmitt: *Gesammelte Schriften, 1933–1936. Mit ergänzenden Beiträgen aus der Zeit des zweiten Weltkriegs*. Berlin, Duncker & Humblot, 2021. 522.

15 Schmitt (2002): i. m. 59.

16 Schmitt (2002): i. m. 59.

mentes, az ember által érintetlen, rezervátumszerű természet antitézisével vált egyenértékűvé.¹⁷ Schmitt már a római katolicizmusról írt, s az ökonomizmus gondolatát alapjaiban bíráló munkájában kiemelte, hogy

„[a] modern nagyvárosok lakóinak képzelete az utolsó atomig tele van az ipar és a mechanika szférájához kapcsolódó mentális képekkel, s ezeket az elképzeléseket vetítik bele a kozmikus vagy metafizikai valóságról alkotott képükbe. Ebben a naiv, minden művészetet nélkülöző, mechanisztikus és matematikai mitológiában a világegyetem egy gigantikus dinamó formáját ölti, amelyben még osztályok közötti különbségtétel sem létezik.”¹⁸

Schmitt élesen kikelt a technikai és instrumentális-materialista jellemzőkkel bíró, a pénzembereket, valamint a bolsevikokat egyaránt átható gazdasági látásmód világszerte tapasztalható terjedésével és egyfajta korszellemé válásával szemben. Schmitt e folyamat számlájára írta, hogy az értékközpontú reprezentáció mindinkább felszámolódik, amiből egyenesen mindenféle rend összeomlása fog következni.¹⁹ Kiemelte a részvénytársaság személytelen viszonyait, majd hangsúlyozta, hogy a katolikus egyház és a „kapitalista indusztrializmus” között mindaddig nem köttethet szövetség, amíg a kapitalizmus nyíltan politikaivá – államszervezővé, ekként reprezentatív formává – nem válik. Plasztikus példán keresztül érzékeltetve: amíg a trón és az oltár szövetsége elvi alapon lehetséges, addig a trón és az iroda, valamint a trón és a gyár szövetsége nem az; amíg azonos formára nem jutnak, addig a gazdasági gondolkodás és az egyház ellentéte antagonisztikus lesz.²⁰

Schmitt egy későbbi, 1959-ben elhangzott előadásában is élénk kritika tárgyává tette az érték feltartóztathatatlanná vált „ökonimizálódását és kommercializálódását”; a szekularizáció fejleményeként ugyanis az érték végletesen átítatódott a „gazdaságival”. Az ipari társadalmak Schmitt észrevétele alapján sikerrel iktatták ki az erény korábban központinak számító államelméleti fogalmát, létrehozva egy olyan valóságot, amelyben minden érték – még a fennkölt, gazdaságon kívüli értékek is! – csak a gazdasági „alaphoz” (*Boden*) kapcsolódó felépítményként érvényes. „Superficies solo cedit. Ez nem »marxizmus«, hanem csak a valóság, amelyhez a marxizmus sikerrel kapcsolódik.”²¹ Az „értékesítés” (*Ver-Wertung*) révén pedig

17 Carl Schmitt: *Römischer Katholicismus und politische Form*. München, Theatiner Verlag, 1925. 14.

18 Schmitt (1925): i. m. 18.

19 Pethő Sándor: *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest, MTA Filozófiai Intézete, 1993. 130.; Karácsony András: *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Attraktor, Gödöllő–Máriabesnyő, 2016. 120–121.

20 Idézi: Geréby György: *Carl Schmitt teológiája*. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmittől*. Budapest, Gondolat, 2004. 274.

21 A *Die Tyrannei der Werte* című munka (1959) megállapítását idézi: Cs. Kiss Lajos: *Az értékek logikája: zsarnokság vagy szabadság? Államtudományi Műhelytanulmányok*, (2016), 36. 5.

„az egymással vonatkozásban nem álló javak, célok, eszmények és érdekek, mint például a keresztény egyházak, szocialista szakszervezetek, vagy a gazdálkodók, az orvosok, az áldozatok, a károsultak és elüldözöttek szervezetei, a többgyermekes családok, és így tovább, és így tovább, összehasonlíthatóvá és kompromisszumra képessé válnak, úgyhogy kiszámolható egy kvóta a társadalmi termék elosztásánál.”²²

[E ponton szeretnénk felhívni Wilhelm Röpke piaci fundamentalizmussal szembeni kritikáját: tudniillik számára a piaczgazdaság a társadalom életének csak egy szűk szegmensét jelenti, amelyet egy jóval kiterjedtebb szociális szféra vesz körül. Ennek vertikumában

„az emberek egyáltalán nem versenyeznek egymással, nem termelők, fogyasztók, gazdasági társaságok, részvényesek, megtakarítók, hanem egyszerű emberek, [...] családtagok, szomszédok, vallási felekezetek tagjai, munkahelyi kollégák, közélet iránt érdeklődő állampolgárok, hús-vér emberek, a maguk gondolataival és örök emberi érzéseivel; igazságosságra, békére, a jól végzett munka örömeire, a természet szépségeire és nyugalma vágyának.”^{23]}

Summa summarum: a technikai szemlélet az európai tudományos szellemiséget is fenyegető veszedelemmé vált.²⁴ A technikai-gazdasági gondolkodás irányzata – amerikai pénzemberek, ipari szakemberek, marxista szocialisták és anarchoszindikalista forradalmárok segítségével – a fentiek mellett ama követelés fő szószólójává is vált, hogy „a politikai elfogult uralma a gazdasági élet elfogulatlansága felett szűnjék már végre meg. Többé már csak szervezeti-technikai és gazdasági-szociológiai feladatok állhatnak előttünk, politikai problémák azonban nem. [...] Úgy tűnik, a modern állam valóban azzá lett, aminek Max Weber elképzelte: nagy ipari üzemmé”²⁵

2. A territoriális állami rend kikezdésére tett kísérlet

Másrésről a *ius publicum Europaeum* szuverenitáson alapuló, „átjárhatatlan, térbelileg önmagába záródó, territoriális” állami rendjét is az kezdhette ki, hogy a nemzetközi rend ágensei folyamatosan arra irányuló kísérleteket tettek, hogy a gazdaság és a technika révén megfosszák a politikumot annak egzisztenciális jellegétől.²⁶ Az állami szuverenitásokat az új, angolszász orientációjú kurzus protagonistái az állam feletti egységek oltárán kívánták feláldozni, s ebbéli törekvésükben felhasználták a glo-

22 Idézi: Cs. Kiss (2016): i. m. 15.

23 Wilhelm Röpke: *Civitas Humana. A Humane Order of Society*. London, William Hodge, 1948. 32.

24 Carl Schmitt: Az európai jogtudomány mai helyzete. *Gazdasági Jog*, (1944), 5. 269.

25 Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1992. 34.

26 Dinnyei Béla: Közéletek a politikum fogalmához. *Phronesis*, 1. (2007), 1. 25.

bális kiterjedésűvé terebélyesedő gazdasági hálózatokat ugyanúgy, mint az újonnan felfutó technológiákat. A térbeliség változása a felfogásuk szerint azt kényszeríti ki, hogy a politikai cselekvések közegeivé a nemzetállami tér helyett az államhatárokon átívelő – esetlegesen interkontinentális – birodalmi terek váljanak. Az ipari ágazatok kontinentális vagy globális szintű együttműködése, az energiaipari és közüzemi hálózatok fokozatos egybekapcsolódása összességében a gazdasági organizáció soha nem látott szervezési modelljeit hívták életre, és lassan, de biztosan olyan erőközpontok keletkeztek, amelyek az állami funkciók átvételére is képesnek mutatkoztak.²⁷ Schmitt *A Föld nomosza* lapjain elégikus hangvétellel jelzi, hogy „a tisztán államok közötti jognak tűnő nemzetközi jog államának politikai határai felett, alatt, [és] között elterjed a mindent áthatoló szabad, azaz nem állami gazdaság: a globális gazdaság.”²⁸

A jogi gondolkodás korábban nem tapasztalt zavarok forrásává vált, és a „globalisták” *primus inter pares* módon kezdtek a globális hatókörű szabadpiacra, a szabadkereskedelemre, valamint az áru, a tőke és a munka szabad áramlására tekinteni. Ez a fajta univerzalista-kommerzialista mentalitás már az 1860-ban megkötött Cobden-egyezmény szellemiségében is megjelent, ám később már azzal a követeléssel állt elő, hogy a nemzetállami határokat leküzdve egy univerzális nemzetközi rend pillérévé válhasson, és beépülhessen minden állam alkotmányos rendjébe, hivatalosan is elválasztva egymástól a közszférát és a magánszférát, egyértelműen az utóbbi hatálya alá sorolva a tulajdon, a kereskedelem és a gazdaság államhatalomtól mentes, privát szféráját.²⁹ A térrendek átalakulásában-átformálásában tehát döntő jelentőségűvé vált a gazdasági szegmens. Ez már a gyarmatosítás nyomában feltűnő és a hódító hatalmakkal kokettáló kereskedelmi társaságok idején is realitásnak számított, de a globálissá váló világpiac korában abszolút érvényességgel rendelkezik az a megállapítás, hogy a gazdasági alrendszer logikája mindent áthat, a globális kapitalizmus szervezet- és intézményrendszere pedig polipként terjeszti ki csápjait az egész glóbuszra. Schmitt valóságos orákulumnak bizonyult, amikor évtizedekkel ezelőtt papírra vetette azt a tézisét, hogy a globális piac megteremtésében érdekelt angolszász hatalmak (az ekkor még virulens Brit Birodalom, valamint az akkortájt felemelkedő Amerikai Egyesült Államok) liberális-univerzalista politikája azt a célt szolgálja, hogy meghaladja a hagyományos állami szuverenitás felfogását, és egy olyan globális térrendet galvanizáljon életre, amely a világpiac és az államközi jog intézményei révén tud érvényt szerezni az érdekeiknek.³⁰

27 Lásd Carl Schmitt: Raum und Großraum im Völkerrecht. In Carl Schmitt: *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*. Berlin, Duncker & Humblot, 1995. 234–268.; Dinnye (2007): i. m. 25.

28 Schmitt (2006): i. m. 235.

29 Schmitt (2006): i. m. 235.

30 Lásd Schmitt (1995): i. m. 234–268.

3. A fosszilis kapitalizmus mint a klímaváltozás fő indikátora – mi lehet a politikai teológia válasza?

E tendenciák akciórádiusza végül a *ius publicum Europaeum* megrendüléséhez vezetett, a korábbi ténnyel eliminálódása és a napjainkra realitássá vált globális kapitalizmus rendszere³¹ pedig példátlan mértékben járult hozzá a természeti környezet pusztításához és az éghajlatváltozás fokozódásához. E kudarc a Schmitt politikai teológiai munkásságát is elemzés tárgyává tévő Michael S. Northcott szerint végső soron politikai-teológiai kudarcnak is számít. Northcott a korábban már érintett nyugati racionalizmust és felvilágosodást is élesen kritizálva juttatta kifejezésre, hogy

„[a] világ a felvilágosodásban nem él. Nincs lelke; nem egy isteni teremtő szellem, de még csak nem is Gaia istennő által [életre] lehelt teremtmény. És a nemzetek, noha egyéni testek gyülekezetei, nem állnak eredendően lelki-spirituális kapcsolatban azokkal a mechanikai törvényekkel, amelyek a mennyei és földi atomok, valamint organizmusok világát irányítják. Azt, hogy a Föld az emberekkel kapcsolatban álljon, s hogy az ember újra a makrokozmosz mikrokozmoszává váljon, nemcsak a newtoni fizika tiltja, hanem a modern alkotmány és a kereskedelem törvényei is.”

A northcotti megközelítésben Bacon, Descartes, Newton, Locke és Kant eltávolították „az embert és a politikát a Földtől, miközben olyan kulturális és tudományos erőket szabadítottak fel, amelyek a modern embernek elegendő hatalmat adtak ahhoz, hogy a Föld éghajlata, talaja és óceánjai felett meghatározó biokémiai befolyást gyakoroljon”. Northcott meggyőzően érvel amellett, hogy az éghajlatváltozás korában egy új politikai teológiai architektúrára van szükség,

„amely a nemzetek politikai felelősségévé teszi, hogy fenntartsák az uralmat a [határok által] korlátozott területek felett, és őrkdjenek a föld gyümölcsseinek igazságos és méltányos elosztása felett e területek ökológiai határain belül, anélkül, hogy károsítanák a föld termékenységét a jövő nemzedékek számára. A nemzetek saját polgáraikkal és saját földjeikkel szembeni *ökológiai* és politikai kötelezettségeinek megfelelő elismerése alapvető előfeltétele az olyan uralmi formák kibontakozásának, amelyek révén a nemzetek felkészülnek a fosszilis

31 Mindennek biztonságpolitikai aspektusait átfogóan elemzi Farkas Ádám: *A totalitás kora? A 21. század biztonsági kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018; Farkas Ádám: *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai*. Budapest, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, 2019; Kelemen Roland: *Cyberfare state – Egy hibrid állammodell 21. századi születése. Military and Intelligence Cybersecurity Research Paper*, (2022), 1.

tüzelőanyag-függőség csökkentésére, és arra, hogy uralkodjanak, ahelyett, hogy csupán felhasználják a fosszilis tüzelőanyagok megmaradt készleteinek nagy részét.”³²

A sokak által anticipált földi paradicsom nem vált – mert nem is válhatott! – valóra, s valóban csak gyermeki feltételezésnek bizonyult, hogy egy új, technicizált paradicsom isteneihez tartozhatunk. A „fékevesztett termelékenység és a végtelenségig fokozott fogyasztás megannyi gyönyörűsége” végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s minden haladásmítosz keltette illúzió ellenére sem jött el a „technicizált Föld és a túlszervezett ember paradicsoma.”³³ Mára már nagy fokú konszenzus mutatkozik arra nézve, hogy a „fosszilis kapitalizmus” – azaz a fosszilis tüzelőanyagok, valamint a bennük rejlő „nyers erő” felfedezése, illetve a kapitalista rendszer szolgálatába bevonása – a klímaválság legfőbb kiváltó oka. Miközben az ipari forradalmak a permanens gazdasági növekedés illúziójával kecsegtettek, a gyakorlatban valójában annyi történt, hogy sikerült felnyitni Pandóra szelencéjét. E sorok írásakor persze nem tudhatjuk, hogy a belátható jövőben egy Mad Max-szerű régiók tarkította bolygóval kell-e kalkulálnunk, esetleg a globalizáció, a nyakló nélküli szabadkereskedelem, a fogyasztói társadalom és a „liberális Leviatán” fémjelezte világrend a klímaváltozás következtében a visszájára fordulhat-e, elősegítve a fenntartható államkormányzás térnyerését. Annyi azonban bizonyos, hogy egyet kell értenünk Schmitt meglátásával: „Lenin ideálja a villamosított Föld volt. Leninnel és a leninizmussal szembeni fölényünk azon nyugszik, hogy (1) nekünk egyetlen ideálunk sincs. [...] (2) Ha volna ideálunk, akkor az inkább egy villamosítás nélküli, mint egy villamosított Föld volna. Mert szeretjük a Földünket.”³⁴

Irodalomjegyzék

- Bacon, Francis: *A Novum Organum első része*. Ford. Balogh Ármin. Budapest, Franklin-Társulat, 1885.
- Cs. Kiss Lajos: Az értékek logikája: zsarnokság vagy szabadság? *Államtudományi Műhelytanulmányok*, (2016), 36. Online: www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/2016_-evi-36_-szam-az-ertek-logikaja-zsarnoksag-vagy-szabadsag.original.pdf
- Derekas Győző: Carl Schmitt történelemfilozófiája és a nagytérrend-elmélet. In Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi tanulmányok*. Budapest, ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2021. 24–35.

32 Michael S. Northcott: *A Political Theology of Climate Change*. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, U. K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2013. 47–49.

33 Carl Schmitt: *Ex Captivitate Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. Ford. Techet Péter. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2010. 53–54.

34 Idézi: Láncki András: Carl Schmitt és a liberalizmus. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 392.

- Derekas Győző: A császár és a vademberek. Az ember képe Carl Schmitt Land und Meer-jében. *Themis*, (2022), 1. 65–98. Online: <https://doi.org/10.55052/themis.2022.1.65.98>
- Dinyei Béla: Közéltések a politikum fogalmához. *Phronesis*, 1. (2007), 1. 17–29.
- Farkas Ádám: *A totalitás kora? A 21. század biztonsági kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolatkísérlete*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018.
- Farkas Ádám: *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai*. Budapest, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, 2019.
- Geréby György: Carl Schmitt teológiája. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 260–290.
- Giubilei, Francesco: *A természet megőrzése. Miért fontos a környezetvédelem a konzervatív jobboldal számára?* Ford. Horváth Csaba. Budapest, MCC Press, 2022.
- Jung, Carl Gustav: Föld és lélek. Ford. Boda László. In Hamvas Béla (szerk.): *Európai műhely*. I. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár – Pécsi Szikra Nyomda, 1990. 115–141.
- Karácsony András: *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor, 2016.
- Kelemen Roland: Cyberfare state – Egy hibrid állammodell 21. századi születése. *Military and Intelligence Cybersecurity Research Paper*, (2022), 1.
- Kiss Lajos András: Alekszandr Dugin politika- és államelmélete – egy multipoláris világrend víziója. *Pro Publico Bono*, (2018), 3. 22–55.
- Lánczi András: Carl Schmitt és a liberalizmus. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004. 390–401.
- Makkai János: *Politika-isten rabságában*. Budapest, Hornyánszky Viktor Rt., 1943.
- Meier, Heinrich: *The Lesson of Carl Schmitt. Four Chapters on the Distinction between Political Theology and Political Philosophy*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 2011. Online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226189352.001.0001>
- Northcott, Michael S.: *A Political Theology of Climate Change*. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, U. K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2013.
- Pethő Sándor: *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest, MTA Filozófiai Intézete, 1993.
- Pongrácz Alex: „Mert szeretjük a Földünket”. A természettel kapcsolatos felfogás konzervatív olvasata(i). In Koltay András – Geller Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 527–536.
- Röpke, Wilhelm: *Civitas Humana. A Humane Order of Society*. London, William Hodge, 1948.
- Schmitt, Carl: *Theodor Däublers „Nordlicht”. Drei Studien über die Elemente, den Geist und die Aktualität des Werkes*. München, Georg Müller, 1916.
- Schmitt, Carl: *Römischer Katholicismus und politische Form*. München, Theatiner Verlag, 1925.
- Schmitt, Carl: Az európai jogtudomány mai helyzete. *Gazdasági Jog*, (1944), 5. 257–270.
- Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1992.
- Schmitt, Carl: Raum und Großraum im Völkerrecht. In Carl Schmitt: *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969*. Berlin, Duncker & Humblot, 1995. 234–268.
- Schmitt, Carl: *Land and Sea*. Washington DC, Plutarch Press, 1997.
- Schmitt, Carl: A semlegesítődések és depolitizálódások korszaka. Ford. Cs. Kiss Lajos. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott állam- és politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 56–67.

- Schmitt, Carl: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York, Telos Press Publishing, 2006.
- Schmitt, Carl: *Ex Captivitate Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. Ford. Techet Péter. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2010.
- Schmitt, Carl: *Behemoth, Leviathan und Greif. Vom Wandel der Herrschaftsformen*. In Carl Schmitt: *Gesammelte Schriften, 1933–1936. Mit ergänzenden Beiträgen aus der Zeit des zweiten Weltkriegs*. Berlin, Duncker & Humblot, 2021. 520–527. Online: <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55762-2>